

دانشگاه لرستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران دوره اسلامی

نقش حکومت صفویه در گسترش کاروانسراها

دانشجو:

فردین نجفی علی آبادی

استاد راهنما:

دکتر جهانبخش ثواقب

استاد مشاور:

دکتر شهاب شهیدانی

شهریور ۱۳۹۰

Copyright c Lorestan university, 2011

All rights reserved . No part of this publication may be reproduced , stored in retrieval system , or transmitted , in any form or by any means , electronic , Mechanical, photocopying, recording, or other ways, withOut the prior written permission of the Lorestan university.

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد . در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات ، کنفرانس ها یا سخنرانی ها ، باید نام دانشگاه لرستان (یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود . در غیر این صورت مورد پیگیری قانونی خواهد گرفت .

نشانی : کیلومتر ۵ جاده خرم آباد تهران – سازمان مرکزی دانشگاه لرستان تلفن : ۴۶۰۰۱۰۶-۴۶۰۰۰۹۷-۴۶۰۰۱۰۴ نمابر ۴۶۰۰۱۰۴ www.lu.ac.ir

صورت جلسه ی ارزشیابی پایان نامه های کارشناسی ارشد

جلسه ی دفاع از پایان نامه ی کارشناسی ارشد آقای فردین نجفی علی آبادی

تحت عنوان: نقش حکومت صفویه در گسترش کاروانسراها

در ساعت: ۱۰ صبح روز دوشنبه مورخ ۹۰/۶/۲۸ در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان برگزار گردید.

هیأت داوران براساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان نامه، استماع دفاعیه و نحوه پاسخگویی به سوال ها، پایان نامه ی ایشان را برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد در رشته تاریخ معادل با چهار واحد نمره (به حروف) (به عدد) و با درجه ی بسیار خوب مورد تصویب قرار داد.

امضاء	مرتبه علمی	هیأت داوران
	دانشیار دانشگاه لرستان	استاد راهنما: دکتر جهانبخش ثواقب
	استادیار دانشگاه لرستان	استاد مشاور: دکتر شهاب شهیدانی
	استاد یار دانشگاه لرستان	داور داخلی: دکتر محسن رحمتی
	استادیار دانشگاه لرستان	داور داخلی: آقای مهدی صلاح
	معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده ادبیات: دکتر قاسم صحرائی، استاد یار دانشگاه لرستان	
	رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی	مدیر گروه
	مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه	دکتر جهانبخش ثواقب
	دکتر بهمن غضنفری	دکتر طاهره صادقی تحصیلی

تقریر بہ

تقدیر و تشکر:

اکنون که این پژوهش به پایان رسید لازم می دانم صمیمانه از عزیزانی که مرا با راهنمایی های ارزشمند خود در تألیف این رساله یاری نموده اند ؛ به ویژه از استاد راهنما ؛ آقای دکتر جهانبخش ثواقب و استاد مشاور ؛ آقای دکتر شهاب شهیدانی که با صبر و حوصله مطالب پایان نامه را مطالعه کرده و همچنین استادان داور؛ جناب آقای دکتر محسن رحمتی و دکتر مهدی صلاح ،سپاسگزاری نموده و از خداوند متعال خواستار موفقیت های روزافزون آن ها می باشم.

چکیده

احداث کاروانسراها در ایران از تاریخچه ای بسیار طولانی برخوردار می باشد. بنابر گواهی و شواهد موجود در منابع، کشور ایران در ساخت این بنا از سایر ملل متمدن آن روزگار پیشقدم تر بوده است. کارآمدی و توجه به ساخت کاروانسراها نقش بسزایی در رفت و آمد کاروان های تجاری و رشد تجارت در کشور داشته است. به رغم احداث کاروانسراها در اغلب ادوار تاریخی، کاروانسراسازی در عصر صفویه به طور چشمگیری افزایش یافت.

هدف از انجام این پژوهش، بررسی تحولاتی است که کاروانسراها در عصر صفوی به خود دیده است. در این رساله سعی شده ضمن تبیین موضوع و تحلیل عوامل مؤثر در این تحولات، به بررسی جایگاه کاروانسراها در عصر صفویه و نقش آن در رشد تجارت پرداخته شود.

در این دوره و به دنبال بروز برخی وقایع مهم از جمله فتح قسطنطنیه توسط عثمانیان و مسدود شدن راه های تجاری سابق جهان شرق با غرب، عصر اکتشافات جغرافیایی، روی کار آمدن شاه عباس اول که سخت مشتاق برقراری روابط تجاری با ملل همسایه و اروپایی بود و... شاهد رشد تجارت در کشور هستیم. بدون شک، اقدامات زیربنایی شاه عباس از جمله؛ برقراری امنیت، ساخت جاده های مناسب، اعطای آزادی های مذهبی به اقلیت های دینی و تسهیلات گمرکی تأثیر زیادی در جریان ورود تجار به کشور داشته است. با ورود کاروان های تجاری به ایران به امر شاه کاروانسراهای متعددی جهت اقامت اینان ساخته شد. مهم ترین کارکرد این بناها، کارکرد اقتصادی بود که در پی آن، دولت به یک منبع درآمد دست می یافت و زمینه های پیشرفت فعالیت های تجاری در کشور فراهم می شد. همچنین کاروانسرا به علت وسعت زیادی که داشت در عملیات نظامی و استقرار سپاهیان مورد استفاده قرار می گرفت و گاه محل اقامت و استراحت شاهان و امراء بود که بدین ترتیب کارکرد نظامی - سیاسی به خود می گرفت. علاوه بر این از کاروانسراها به عنوان مکانی جهت اجرای مراسمات مذهبی استفاده می شد و از این حیث کارکرد مذهبی می یافت. از آن جا که کاروانسراها پذیرای حضور افراد مختلفی از اقلیت ها و ملیت های گوناگون در خود بودند، لذا این مکان مرکزی مهم جهت برخورد افکار و اندیشه ها به شمار می رفت.

کلید واژه ها: معماری ایرانی-اسلامی، کاروانسراها، کارکردها، صفویان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	فصل اول- مقدمه و کلیات طرح تحقیق
	۱-۱- مقدمه
2	۲-۱- بیان مسأله
3	۳-۱- سؤالات تحقیق
3	۴-۱- فرضیات تحقیق
4	۵-۱- سابقه و ضرورت تحقیق
4	۶-۱- اهداف تحقیق
5	۷-۱- روش تحقیق
	۸-۱- تعریف مفاهیم تحقیق
6	۹-۱- معرفی و نقد منابع
	فصل دوم- کاروانسرا و تطورات تاریخی آن تا عصر صفویه
۱۷	۱-۲- ضرورت تأسیسات میان راهی
۱۷	۱-۱-۲- چاپارخانه
۱۹	۲-۱-۲- رباط
۲۱	۳-۱-۲- ساباط
۲۲	۴-۱-۲- خان
۲۴	۵-۱-۲- کاربات-فندق
۲۵	۶-۱-۲- یام
۲۶	۷-۱-۲- کاروانسرا
۲۸	۸-۱-۲- وسایل حمل و نقل
۳۲	۲-۲- کاروانسراها در اقلیم های متفاوت
۳۳	۱-۲-۲- کاروانسراهای شهری
۳۵	۲-۲-۲- کاروانسراهای بیابانی
۳۷	۳-۲-۲- کاروانسراهای کوهستانی
۴۰	۴-۲-۲- کاروانسراها در سواحل جنوبی دریای خزر
۴۰	۵-۲-۲- کاروانسراها در سواحل شمالی خلیج فارس
۴۱	۳-۲- انواع کاروانسراها بر اساس نوع مالکیت
۴۱	۱-۳-۲- کاروانسراهای شاهی
۴۲	۲-۲-۲- کاروانسراهای خصوصی
۴۳	۳-۳-۲- کاروانسراهای وقفی - خیریه

۴۴	۳-۲- معماری کاروانسراها
۵۳	۴-۲- کاروانسراها از آغاز تا عصر صفویه
	فصل سوم- نقش صفویان در رشد تجارت و کاروانسراها
۷۴	۱-۳- مروری بر تاریخ سیاسی سلسله ی صفویه
۸۴	۲-۳- اقتصاد عصر صفوی
۸۵	۱-۲-۳- اوضاع تجاری در عصر صفوی
۸۸	۲-۲-۳- تجارت داخلی و خارجی
۹۱	۳-۲-۳- صادرات-واردات
۹۴	۳-۳- اقدامات صفویان در راستای رشد کاروانسراها
۹۴	۱-۳-۳- ثبات سیاسی و برقراری امنیت
۱۰۳	۲-۳-۳- اندک بودن هزینه های مسافرت و عوارض گمرکی- مالیاتی
۱۰۷	۳-۳-۳- احداث جاده های مناسب
۱۱۰	۴-۳-۳- تساهل مذهبی و نقش اقلیت های دینی در رشد تجارت عصر صفوی
۱۱۵	۱-۴-۳-۳- ارمنیان
۱۲۱	۲-۴-۳-۳- مسلمانان
۱۲۲	۳-۴-۳-۳- هندیان(بانیان)
	۴-۴-۳-۳- یهودیان ۱۲۴
	فصل چهارم- کاروانسراها و کارکرد های آن در عصر صفوی
۱۲۶	۱-۴- کارکردهای کاروانسرا
۱۲۶	۱-۱-۴- کارکردهای اقتصادی
۱۲۹	۲-۱-۴- کارکردهای مذهبی

۱۳۳	۴-۱-۵- کارکردهای سیاسی
۱۳۵	۴-۱-۶- کارکردهای اجتماعی-فرهنگی
۱۳۸	۴-۲- معرفی کاروانسراهای عصر صفوی
۱۴۴	۴-۲-۱- کاروانسراهای اصفهان
۱۶۳	۴-۲-۲- کاروانسراهای کاشان
۱۶۹	۴-۲-۳- کاروانسراهای قم
۱۷۴	۴-۲-۴- کاروانسراهای تهران
۱۷۹	۴-۲-۵- کاروانسراهای کرج
۱۸۱	۴-۲-۶- کاروانسراهای سمنان
۱۹۳	۴-۲-۷- کاروانسراهای خراسان
۱۹۸	۴-۲-۸- کاروانسراهای آذربایجان شرقی
۲۰۲	۴-۲-۹- کاروانسراهای زنجان
۲۰۵	۴-۲-۱۰- کاروانسراهای قزوین
۲۰۸	۴-۲-۱۱- کاروانسرای کردستان
۲۰۹	۴-۲-۱۲- کاروانسراهای کرمانشاه
۲۱۵	۴-۲-۱۲- کاروانسراهای همدان
۲۱۶	۴-۲-۱۳- کاروانسراهای مرکزی
۲۱۸	۴-۲-۱۴- کاروانسراهای فارس
۲۲۳	۴-۲-۱۵- کاروانسراهای یزد
۲۲۷	۴-۲-۱۶- کاروانسراهای کرمان
۲۳۱	۴-۲-۱۷- کاروانسرای زاهدان
۲۳۱	۴-۲-۱۸- کاروانسرای خوزستان
۲۳۲	۴-۲-۱۹- کاروانسراهای لرستان
۲۳۴	۴-۲-۲۰- کاروانسراهای مازندران
۲۳۶	۴-۲-۲۱- کاروانسراهای رشت
۲۳۷	۴-۳- نقش کاروانسراها در رشد اقتصاد عصر صفوی
۲۴۵	نتیجه گیری

۲۴۷

۲۶۰

فهرست منابع و مآخذ

ضمائم

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

کشور ایران در طول تاریخ چند هزار ساله ی خود با توجه به گستره ی جغرافیایی و موقعیت استراتژیکی به منزله ی حلقه ی ارتباط دهنده ی آسیا و اروپا ، همواره نیازمند راه های مناسب جهت رفت و آمد بود. این راه ها از لحاظ اقتصادی، سیاسی ، نظامی ، فرهنگی و... دارای ارزش فوق العاده ای بودند.

با روی کار آمدن سلسله صفویان و به خصوص ایام سلطنت شاه عباس اول صفوی ، شاهد رقم خوردن یکی از درخشان ترین و برجسته ترین اعصار تاریخ ایران ، در جنبه های مختلف اقتصادی ، سیاسی ، نظامی ، مذهبی و ... می باشیم.

نگرش خاص شاهان صفوی نسبت به امور اقتصادی و عواید حاصل از آن باعث شد تا اینان بیش از ادوار گذشته در راستای رشد و توسعه ی فعالیت های تجاری بر آیند. در نتیجه ی اقدامات زیربنایی شاه عباس اول از جمله ؛ برقراری امنیت ، راه سازی ، اعطای برخی امتیازات خاص به تجار و...، طولی نکشید که شمار زیادی از کاروان های تجاری به سوی ایران روانه شدند . حضور فعال این افراد بر لزوم ساخت هر چه بیشتر اقامتگاه هایی در مناطق بیابانی و شهری جهت استراحت و انجام معاملات بیش از پیش ، ضروری احساس می شد. سیر پیدایش و تطورات این اقامتگاه ها و کارکردهای گوناگون آن در دوره های تاریخی موضوع بایسته ای است که نظر پژوهشگران را به خود جلب می کند. از این رو، چگونگی احداث کاروانسراها در عصر صفویه و دلیل و انگیزه های خاص شاهان صفوی از احداث این بناها، موضوعی است که در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

بدون تردید پژوهش حاضر از نقایص و کاستی هایی برخوردار است که امید است استادان و صاحب نظران محترم با ارائه ی نقطه نظرات و پیشنهادات ارزنده ی خویش به پر بار نمودن هر چه بیشتر آن کمک کنند. بدان امید که این پژوهش راهگشای مناسبی برای محققان و علاقه مندان قلمداد شود .

۱-۱- بیان مسأله

عصر حاکمیت صفویان به لحاظ دگرگونی‌هایی که در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی و اجتماعی در پی داشت، یک دوره‌ی بی‌نظیر تلقی می‌شود. احداث کاروانسراها در عصر صفوی، نمود گفتمان و نگرش اقتصادی حاکم بر آن عصر می‌باشد. در این دوره، فعالیت‌های معماری، توسعه‌ی راه‌ها و رونق تجارت با رشد چشمگیری مواجه شد که بخش اعظمی از این موفقیت‌ها مرهون زحمات و تلاش فراوان شاه عباس اول و والیان وی در ایجاد و توسعه‌ی کاروانسراها در مسیر راه‌های مختلف کشور می‌باشد.

شاهان صفوی در پایتخت به همراه حکمرانانشان در ایالات کشور، کوشش فراوانی در راستای ساخت کاروانسراها به منظور رشد تجارت و درآمدهای حاصل از آن انجام دادند. طولی نکشید که این اقدام در کنار فراهم نمودن سایر بسترهای زیربنایی از جمله؛ برقراری امنیت، ساخت و مرمت جاده‌های بزرگ زمینی و توجه به راه‌های دریایی، منجر به انعقاد قراردادهای بزرگ تجاری و صدور کالاهای ایرانی به کشورهای همسایه همچون چین، هند و اروپا شد.

در مسیر زمینی که به منظور تجارت مورد توجه قرار گرفت، کاروانسراهای زیادی به منظور تسهیل در امر رفت و آمد کاروانیان ساخته شد که آثار آن تا به امروزه در برخی از مناطق کشور به جا مانده و امروزه حفظ این میراث بر همگان واجب است. بررسی کاروانسراها در عصر صفوی و نقش شاهان صفوی در رشد و توسعه‌ی این بنای عام‌المنفعه، مسأله‌ای است که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۳-سوالات تحقیق

۱-۳-۱- سوال اصلی

کاروانسراها در رشد اقتصاد عصر صفوی چه نقشی داشته اند؟

۱-۳-۲- سوالات فرعی

۱. چه عواملی در رشد و تحول کاروانسراها در ایران عصر صفویه مؤثر بوده اند؟

۲. کاروانسراها در عصر صفویه دارای چه کارکردهایی بودند؟

۱-۴-فرضیات تحقیق

۱-۴-۱- فرضیه اصلی

کاروانسراهای عصر صفوی در امر تسهیل رفت و آمد ، استراحت ، تجدید قوا ، انجام فعالیت های تجاری و رونق بخشیدن به اقتصاد این دوره نقش بسزایی داشتند.

۱-۴-۲-فرضیات فرعی

۱. به علت انجام برخی اقدامات زیربنایی در عصر صفوی از جمله ؛ تأمین امنیت ، احداث جاده- های مناسب ، اعطای تسهیلات مالیاتی - گمرکی ، تساهل مذهبی و برقراری روابط حسنه با ملل آسیایی و اروپایی ، در این دوره شاهد حضور فعال کاروان های تجاری متعددی در کشور هستیم که به منظور وجود یک سرپناه و سهولت در امر رفت و آمد اینان ، کاروانسراهای متعددی در سراسر کشور ساخته شد.

۲. کاروانسراها در عصر صفوی دارای کارکردهای اقتصادی ، نظامی ، سیاسی ، مذهبی و اجتماعی - فرهنگی بوده اند.

۱-۵- سابقه و ضرورت تحقیق

راجع به موضوع پیشنهادی پژوهش تاکنون تحقیق مستقل و جامعی صورت نگرفته است. تنها در آثاری همچون کاروانسراهای ایران و ساختمان های کوچک میان راه ها (۱۳۲۸)، و راه های ناحیه باستانی اصفهان و بناهای وابسته به آن ها از ماکسیم سیرو، فهرست کاروانسراهای ایران از محمدیوسف کیانی - ولفرام کلایس، گنج نامه (دفتر هفدهم) اثر کامبیز حاجی قاسمی (۱۳۸۷)، راه و رباط از محمد کریم پیرنیا - کرامت الله افسر (۱۳۷۰)، مطالعه سفرنامه ها و برخی منابع تاریخی متعلق به این دوره و همچنین آثاری در قالب کتب معماری ایرانی - اسلامی نیز می توان مطالب ارزشمندی بدست آورد که البته قانع کننده نمی باشند. براین اساس سعی این پژوهش بر آن است تا با استفاده از منابع یاد شده و با توجه به اهمیت موضوع، در یک تحقیق و رساله‌ی دانشگاهی به صورت مستقل به این موضوع پردازد.

۱-۶- اهداف تحقیق

کاروانسراها به عنوان یکی از یادگارهای پرارزش معماری تاریخ ایران از اهمیت زیادی برخوردار است. آرتور پوپ در کتاب خود، معماری کاروانسراهای ایران را یک نقطه‌ی عطف در پیروزی و موفقیت معماری ایرانی قلمداد می کند. علیرغم اطلاعات پرارزشی که در آثار تاریخی و منابع جدید در این مورد وجود دارد، با این حال این جنبه از میراث معماری ایران مورد کم توجهی و بی مهری قرار گرفته است. اهداف مرتبط با این پژوهش در موارد ذیل گنجانیده شده است:

۱. تلاش در راستای شناخت هرچه بیشتر کاروانسراها به عنوان یک یادمان تاریخی.

۲. بهره گیری از مطالعات بین رشته ای در زمینه تاریخ و معماری.

۳. کمک به موسسات پژوهشی و آموزشی جهت پر بار نمودن این موضوع در حد توان.

۱-۷- تعریف مفاهیم تحقیق

صفویان : به سلسله‌ای ایرانی و شیعه مذهب اطلاق می‌شود که در حد فاصل سال‌های ۹۰۷-۱۱۳۵ ه.ق بر ایران حکومت می‌کردند.

کاروانسرا : این واژه از دو بخش «کاروان» و «سرا» تشکیل شده است. کاروان به گروهی گفته می‌شود که دسته جمعی به سفر می‌پردازند. سرا نیز به معنای خانه می‌باشد. بنابراین کاروانسرا به محلی جهت اقامت موقت کاروانیان و مسافران گفته می‌شود

۱-۸- روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش، روش معمول توصیفی - تحلیلی است. در این روش با استفاده از شیوه‌ی تحقیق کتابخانه‌ای و در صورت نیاز بهره‌گیری از شیوه‌ی پژوهش میدانی به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته شده است. روش گردآوری اطلاعات از طریق فیش برداری از منابع تاریخی و پژوهش‌های جدید بوده و پس از نقد و تصفیه و طبقه‌بندی اطلاعات، به تجزیه و تحلیل آن‌ها بر اساس سوالات و فرضیات پژوهش و استنتاج عقلی از آن‌ها پرداخته شده است.

۱-۹- ساختار پژوهش

این پژوهش از چهار فصل تشکیل شده است. در فصل اول، مقدمه و کلیات طرح تحقیق بیان شده است. در فصل دوم، به مطالعه‌ی سیر تطورات تاریخی کاروانسراها و اسامی خاص آن در ادوار مختلف تاریخی، انواع کاروانسراها، معماری و ذکر کاروانسراها از آغاز تا دوره صفویه پرداخته شده است. در

فصل سوم، حاکمیت صفویان به لحاظ سیاسی، اقتصادی و اقدامات شاهان این سلسله به منظور رشد و توسعه ی فعالیت های تجاری و کاروانسراسازی به صورت خلاصه بررسی شده است. فصل چهارم به کارکردهای مختلف کاروانسراها در عصر صفویه، معرفی کاروانسراهای متعلق به این عصر در تمامی نقاط کشور و نقش کاروانسراها در رشد اقتصادی صفویان پرداخته است.

۱-۱۰- معرفی و نقد منابع

برای انجام یک پژوهش تاریخی، مراجعه به منابع مربوط به آن موضوع، یک امر اجتناب ناپذیر می باشد. از آن جا که محقق تاریخ از وقایع مورد پژوهش برکنار بوده و تنها ارتباط وی با وقایع فقط از طریق مراجعه ی مستقیم به منابع است، لذا شناخت منابع از گام های اساسی در انجام یک پژوهش تاریخی بوده و نقش تعیین کننده ای در روند شکل گیری تحقیق خواهد داشت. یکی از ویژگی های دوره ی صفویه، وجود منابع متعدد اعم از تواریخ مورخان درباری و محلی و نیز تألیف سفرنامه های متعدد اروپایانی است که در این دوره یا از سوی دربارهای شاهان اروپایی و یا از سر علاقه و کنجکاوی از ایران دیدن کرده و به نگارش دیده ها و مسموعات خود پرداخته اند. نویسندگان داخلی این دوره به مانند گذشته، اغلب به نوعی اجیرشدگان صاحبان قدرت بودند و بر همین اساس برخی مطالب نوشته شده توسط خود اینان را باید با احتیاط پذیرفت؛ با این حال آنان برخی از رویدادها را به تفصیل نوشته و چون غالباً دارای سِمَت های درباری بوده اند لذا به اسناد و بایگانی های محرمانه دسترسی داشته و گاه شاهد و یا حتی دخیل در برخی از وقایع نیز بوده اند و از این حیث، بسیار ارزشمند می باشند. مجموعاً، تاریخ نویسی در این دوره از نظر تجزیه و تحلیل و فلسفه ی تاریخ، کمتر مورد توجه و مطالعه قرار گرفته است

و گاه نویسندگان ، نگاهی جانبدارانه نسبت به پادشاهان و حوادث رخ داده در این دوره دارند. در ادامه به معرفی برخی از این منابع پرداخته می شود:

۱-۱۰-۱- منابع تاریخی:

احسن التواریخ

این کتاب تألیف حسن بیگ روملو می باشد که یکی از کتب تاریخی مهم ایران در قرن دهم ه.ق محسوب می شود. نویسنده در این کتاب به تنظیم تاریخ عمومی جهان از آغاز خلقت آدم تا زمان سلطنت شاه اسماعیل دوم در دوازده جلد پرداخته است که متأسفانه از این کتب عظیم ، تنها جلد های دوازدهم و سیزدهم باقی مانده است. حسن بیگ در این اثر خود حوادث را به ترتیب سال به سال ، به طور مفصل بیان کرده و با زبانی ساده و گیرا به بررسی اوضاع سیاسی دوران شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب پرداخته است. این کتاب یکی از مهم ترین منابع اطلاعاتی جهت آشنایی با دهه های ابتدایی حکومت صفویه و چگونگی آغاز دولت اینان می باشد. بخش اعظمی از مطالب کتاب حاصل مشاهدات و مسموعات خود مؤلف از افراد معتبر می باشد. حسن بیگ به علت داشتن سِمَت نظامی قورچی گری در جنگ ها و شورش های متعدد ایام سلطنت شاه طهماسب شرکت داشته و از نزدیک شاهد وقوع حوادث و رخداد های این زمان بوده است. مؤلف علاوه بر توضیح وقایع سیاسی ، اطلاعات ارزشمندی نیز در مورد حیات فکری - مذهبی این عصر و معرفی دانشمندان ، علما ، فقها و شاعران این دوره دارد. در احسن التواریخ توجه و دقت زیادی به تاریخ نظامی و شرح جنگ های شاه اسماعیل و شاه طهماسب با دشمنان خارجی و مخالفان داخلی شده است و متأسفانه در مورد اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران این عصر اطلاعات چندان زیادی نمی توان به دست آورد. مؤلف که یک مورخ درباری محسوب می شود گاه در کتاب خود به تمجید و بزرگ نمایی شاهان و بزرگان صفوی پرداخته و چه بسا برخی اوقات نیز از بیان برخی نقایص

و نقاط ضعف این خاندان چشم پوشی کرده باشد. نثر کتاب ساده و روان است و مؤلف در بسیاری از موارد به عبارت پردازی و استفاده از اصطلاحات مصنوع پرداخته است. کتاب احسن التواریخ دارای گزارشات ارزنده ای از جمله آشنایی با اوضاع سیاسی- نظامی اوایل دوره صفویه و معرفی برخی کاروانسراهای ایران در این دوره از جمله در زنجان می باشد.

تاریخ عالم آرای عباسی

این کتاب توسط اسکندربیک منشی تألیف شده و آن را به نوعی می توان مهم ترین اثر تاریخی در مورد تاریخ صفویان دانست. مؤلف در سال ۱۰۰۱ ه. ق در سلک منشیان شاه عباس اول در آمد. لذا می بایست وی را در شمار مورخان درباری و وابسته به قدرت تلقی نمود. اسکندربیک پس از آن که مورد اعتماد شاه عباس قرار گرفت، اسناد و مدارک بایگانی دولتی در اختیار وی قرار گرفته و حتی خود در برخی از وقایع آن روزگار نیز شرکت جست. بدین ترتیب بود که وی بر آن شد تا در سال ۱۰۳۹ ه. ق رویدادهای دوران صفویه خصوصاً ایام سلطنت شاه عباس اول را تحت عنوان «تاریخ عالم آرای عباسی» در سه جلد به نگارش درآورد. از آن جا که مؤلف فردی قابل اعتماد دانسته شده و از نوشتن برخی حقایق تاریخی از جمله وقایع دوران شاه اسماعیل دوم ابایی نداشته، اثر وی از اهمیت زیادی برخوردار است. با این حال ملازمت وی در رکاب شاه عباس اول، وجود احتمال قطعی ایجاد تحریف در برخی حقایق از سوی وی را ممکن ساخته است. عالم آرای عباسی در بردارنده ی اطلاعات ارزشمندی در مورد حوادث قرن دهم و اوایل قرن یازدهم هجری می باشد. مؤلف در این کتاب، بیشتر از هر چیز به ثبت رویدادهای نظامی پرداخته است که البته از لابه لای مطالب این کتاب می توان اطلاعات مهمی نیز در مورد اوضاع مالی کشور و طرز وصول مالیات ها، معرفی قبایل چادرنشین این دوره و اوضاع سیاسی به دست آورد. نکته ی مهم دیگر، ضبط حوادث و وقایع همزمان متعلق به ملل همسایه ی ایران از جمله هندوستان،